

CSORBA GYÖRGY

A dzsihád kihirdetése a Monarchiában az első világháború idején

1914. augusztus 2-án az Oszmán Birodalom és Németország titkos védelmi szövetséget kötött egymással. Az oszmán vezetés október végéig igyekezett elkerülni a háborúba való belépést, reménykedve, hogy a németek ígérete valóra válik, azaz gyorsan lezárul az európai konfliktus, és véráldozatok nélkül, egy erős szövetséges oldalán térhet vissza nagyhatalmi státuszába. A német katonai kudarcok azonban eloszlatták ezt az illúziót, és a mind erőteljesebb német nyomásra az oszmánok végül a harc mellett döntöttek: október 29-én fekete-tengeri orosz célpontokat támadtak meg, és ezzel hadviselő féllé váltak. Nem sokkal később, 1914. november 11-én egy zártkörű ceremónián huszonkilenc vallási vezető által aláírt, dzsihádot proklamáló fetvát olvastak fel politikai, katonai és vallási méltóságok előtt. November 14-én pedig – nagy ünneplés közepette – a Fátih Mehmed dzsámi előtt hirdette ki nyilvánosan a proklamációt a fetvák felügyelője, vagyis nem maga a sejhülszlám. A fetva minden igazhívó személyes kötelességévé (*farz-i ajn*) tette az iszlám ellenségei elleni harcot. Dzsihadra szólította Franciaország, Anglia és Oroszország muszlim lakosait saját államuk ellen. Az antant országok muszlim katonái számára megtiltotta, hogy muszlim katonák ellen harcoljanak. Végül kinyilvánította azt is, hogy Németország és Ausztria az iszlám szövetségesei, így az ellenük harcoló antant hatalmak, valamint Szerbia és Montenegró muszlimjai halálos bűnt követnek el. A fetvát és a hozzá kapcsolódó egyéb proklamációkat arab, perzsa, tatár és urdu nyelven is megjelentették a hivatalos lapokban.¹

A proklamációt üdvözlő tömeg a szövetségeseket éltetve vonult előbb a német, majd az osztrák–magyar nagykövetség elé. Másnap Damaszkuszban az ünneplő tömeg a német és az osztrák–magyar zászlót együtt hordozta körbe az oszmán állam és a Próféta zöld zászlajával.² Természetesen nem volt elvárható senkitől, hogy meg tudják különböztetni egymás-

¹ Aksakal, Mustafa: *'Holy War Made in Germany'? Ottoman Origins of the 1914 Jihad*. War in History, vol. 18. (2011) No. 2. 185–186. A proklamációt a sejhülszlám csak november 23-án látta el kézjeggyével. Más dátumokat is szoktak a fetva keletkezésével, illetve kihirdetésével kapcsolatban említeni, sőt ismert egy november 7-i példány is. Lásd: Lewis, Geoffrey: *The Ottoman Proclamation of Jihad in 1914*. Islamic Quarterly, vol. 19. (1975) No. 3–4. 157–163.; Shaw, Stanford J.: *The Ottoman Empire in World War I. Vol. 2: Triumph and Tragedy, November 1914 – July 1916*. Ankara, 2008. 750–757. A dzsihád fogalmára és értelmezéseire lásd: Simon Róbert: *Szent háború*. In: uó: *Iszlám Kulturális Lexikon*. Budapest, 2009. 384–387.; Jany János: *Klasszikus iszlám jog*. Budapest, 2006. 437–441.

² Hagen, Gottfried: *German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies*. Comparative Studies of South Asia, Africa, and the Middle East, vol. 24. (2004) No. 2. 145.; Hurgonjé, C. Snouck: *The Holy War „Made in Germany”*. New York, 1915. 48–50.; McMeekin, Sean: *The Berlin–Baghdad Express. The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power 1898–1918*. London, 2011. 129–130.

tól például a franciákat a németektől, így a dzsihad kihirdetését követően számos amerikai és osztrák–magyar állampolgárt is atrocitás ért az Oszmán Birodalomban. A proklamáció napján Konstantinápolyban az elsők között fosztottak ki egy olyan osztrák tulajdonú boltot, amely angol ruhákat hirdetett a kirakatában.³

A felhívás szokatlan módon szelektív volt: a britek, franciák, oroszok, szerbek, montenegróiak, vagyis nem az összes keresztény ellen szólított harcra. Ráadásul a világ muszlimjait a keresztény német és osztrák–magyar szövetségeseik támogatására szólította fel, vagyis nem a klasszikus igazhívók és gyaurok közötti ellentétet nyilvánította ki. Így váltak a néhány évszázaddal azelőtti ellenségek az oszmánok, illetve az iszlám legfőbb szövetségeseivé.

Már 1915-ben azzal vádolták Németországot, hogy az ő nyomására hirdetett dzsihadot az Oszmán Birodalom, amit aztán az antant háborús propaganda tudatosan ki is használt. Még a korabeli oszmánok is annyira erősnek látták a német befolyást ebben a kérdésben, hogy ezt a dzsihadot „*a la franga*”, vagyis nyugati (frank) módi szerinti szent háborúnak hívták. Az oszmánok döntéséről a mai napig tartó óriási tudományos vita bontakozott ki. Talán a veszteseket érintő túlzó torzítás miatt a kérdés olyan erősen gyökeret vert a történeti tudatban, hogy mára már elfogadott tézis a szinte kizárólagos német hatás feltételezése. Jól jellemzi a helyzetet, hogy a vitát kirobbantó cikk szövege, a dzsihad „*Made in Germany*” állandó toposzá vált.⁴

A másik érdekessége a történeteknek, hogy a keresztény Monarchiában állami jóváhagyással és támogatással szintén kihirdették a dzsihadról szóló fetvát. Ezzel elsősorban a muszlim bosnyák lakosságot és katonákat igyekeztek a háborús céloknak megnyerni, később pedig a muszlim hadifoglyok között folytatott propagandaeszközként használták fel. Megjegyzendő azonban, hogy a világháború végéig folyó, az egész muszlim világot megcélzó német antikolonista dzsihad-propagandában a Monarchia nem vett részt.⁵

„*Made in Germany*”?

Bár Németország 1914-ben rövid háborúra készült, potenciális szövetségesei katonailag gyengék voltak, így létfontosságúvá vált, hogy földrajzilag minél jobban diverzifikálja a háborút. A császárra, illetve bizonyos politikai döntéshozókra is hatni tudó egyes körök úgy

³ McMeekin: *The Berlin–Baghdad Express*, 132–133.; Morgenthau, Henry: *Ambassador Morgenthau's Story*. New York, 1918. 169.

⁴ A vitát kirobbantó írás: Hurgronje, Christiaan Snouck: *Heilige Oorlog Made in Germany*. De Gids, vol. 79. (1915) No. 1. 115–147.; angolul megjelent ugyanebben az évben: Hurgronje: *The Holy War*. A vitát összefoglalta többek között: Schwanitz, Wolfgang G.: *Djihad „Made in Germany”: Der Streit um den Heiligen Krieg 1914–1915*. Sozial.Geschichte, vol. 18. (2003) No. 2. 7–34.; Jung, Dietrich: *The ‘Ottoman–German Jihad’: Lessons for the Contemporary ‘Area Studies’ Controversy*. British Journal of Middle Eastern Studies, vol. 41. (2014) No. 3. 247–265.; Hagen: *German Heralds of Holy War*, 145–162., valamint a százéves évforduló alkalmából kiadott kötet: Zürcher, Erik-Jan (ed.): *Jihad and Islam in World War I. Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary of Snouck Hurgronje’s “Holy war made in Germany”*. Leiden, 2016. A témával részletesen foglalkozó, egyetlen magyarul is megjelent könyv: Rubin, Barry – Schwanitz, Wolfgang G.: *Nácik, iszlamisták és a modern Közel-Kelet megteremtése*. Budapest, 2014., különösen 28–31., 45–75. A kérdéstről Goldziher Ignác is kifejtette véleményét a Theodor Nöldekével folytatott levelezésében; lásd: Simon, Róbert: *Ignác Goldziher. His Life and Scholarship as Reflected in his Works and Correspondence*. Budapest–Leiden, 1986. 373–376. Henry Morgenthau könyvének egyik fejezetcímében is megjelenik a toposz; lásd: Morgenthau: *Ambassador Morgenthau's Story*, 157.

⁵ Hagen: *German Heralds of Holy War*, 146.

gondolták, hogy a szultán mint kalifa dzsihádra hívó szava végigsöpör majd az egész iszlám világon, és egy emberként láznak fel a muszlimok az antant gyarmatosítók ellen, döntően befolyásolva ezzel a háború menetét. A németek óriási reményeket tápláltak az antant hatalmak gyarmatain élő muszlimok iránt, és teljesen félreértelmezték, illetve felnagyították az oszmán kalifa befolyását és spirituális hatalmát. Maga II. Vilmos császár is lelkes híve volt a tervnek, nem véletlen, hogy a Punch angol satirikus lap így jellemezte a császár politikáját: „*Deutschland über Allah*”.⁶ A németek annyira bíztak tervük zsenialitásában, hogy jóval az oszmán hadba lépés előtt Hans von Wangenheim konstantinápolyi német nagykövet is ezzel büszkélkedett az amerikai követnek szivarozás közben. Kifejtette, hogy az igazi „szent háború” célja az angol és francia befolyás megsemmisítése a világon. „Törökország maga nem is igazán fontos, a serege kicsi, és nem várunk tőle sokat [...] De az igazán nagy dolog az iszlám világ.”⁷

Jellemző eset, hogy Helmuth von Moltke német vezérkari főnök értesülve a titkos oszmán–német egyezményről kioktatta a Külügyminisztériumot, hogy ezzel lehetőség nyílt a muszlim fanatizmus felélesztésére és forradalmak kitörésére az oly fontos Indiában, Egyiptomban és a Kaukázusban. Augusztus 10-én az oszmán hadügyminisztériumba küldött táviratot, arra kérve Enver pasa hadügyminisztert, hogy szervezzen iszlám felkelést az orosz és angol erők lekötésére.⁸ A konstantinápolyi német katonai attasé pedig komolyan úgy vélte, hogy ha a német csapatok kitűzik az iszlám zöld zászlaját, az antant seregekben szolgáló muszlimok nem fognak löni rájuk.⁹

Ugyanakkor a nagy muszlim népességgel rendelkező antant államok is tartottak a dzsihád kihirdetésének lehetőségétől. Európában általánosan elterjedt nézet volt, hogy a kalifa, azaz a szultán szava törvény a világ muszlimjai számára, ezért is érthető, hogy a németek miért erőltették a dzsihádöt.¹⁰ A 19. század folyamán a muszlim, vallási alapú lázadások és szabadságharcok nem voltak ismeretlenek a gyarmatosítók számára, elég csak Algériára, Szudánra vagy Indiára gondolni.¹¹ Így mind a németek, mind a britek félelmetes szörnyűséget látottak fel az iszlám kalifátust, miközben a valóságban a kalifa csupán az ifjú törökök

---

⁶ Casewit, Stephen: *Background to the Holy War of 1914: Towards an Understanding*. Islamic Quarterly, vol. 29. (1985) No. 4. 227–228.; Jung: *The ‘Ottoman–German Jihad’*, 253.; McMeekin: *The Berlin–Baghdad Express*, 87–89.; Rubin–Schwanitz: *Nácik, iszlamisták*, 30–44. Bár az oszmán szultánok Egyiptom 1517. évi meghódítása után kalifának tekintették és címezték magukat, ezt sem legitímáció, sem pedig politikai eszköztárunkban nem minden korszakukban hangsúlyozták, ráadásul kalifa címük jogosságát az arab, illetve az iszlám világban sok helyen erősen vitatták. A 19. században II. Abdülhamid (1876–1909) szultán kezdte politikai okokból tudatosan használni a címet, amelyet azonban ekkor is – különböző okokból – sok muszlim közösség elutasított. A kérdésre lásd: Buzpinar, Ş. Tufan: *Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamid II: 1877–1882*. Die Welt Des Islams, vol. 36. (1996) No. 1. 59–89.; Karateke, Hakan T.: *Legitimizing the Ottoman Sultanate: A Framework for Historical Analysis*. In: Karateke, Hakan – Reinkowski, Maurus (Eds.): *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*. Leiden, 2005. 21–32.; Karpat, H. Kemal: *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. New York, 2001.

⁷ Morgenthau: *Ambassador Morgenthau’s Story*, 161.

⁸ McMeekin: *The Berlin–Baghdad Express*, 86., 89.

⁹ Trumpener, Ulrich: *Germany and the Ottoman Empire 1914–1918*. Princeton, 1968. 118.

¹⁰ Casewit: *Background to the Holy War*, 227–228.; Jung: *The ‘Ottoman–German Jihad’*, 253.

¹¹ Lüdtke, Tilman: (Not) *Using Political Islam: The German Empire and its Failed Propaganda Campaign in the Near and Middle East, 1914–1918 and Beyond*. In: *Jihad and Islam in World War I*, 73–74.; Rogan, Eugene: *Rival Jihads: Islam and the Great War in the Middle East, 1914–1918*. Journal of the British Academy, vol. 4. (2016) 5–7.

báburalkodója volt.¹² Amikor 1915 augusztusában a Goeben és a Breslau német hadihajók Konstantinápolyba menekültek, Winston Churchill, az Admirális Első Lordja azt javasolta az angol kormánynak, hogy támadják meg és süllyesszék el azokat a Szorosokban. A kormány befolyásos tagjai viszont azzal érveltek a kalandor terv ellen, hogy a hivatalos oszmán semlegesség ilyen mérvű megsértése a gyarmati muszlim lakosság lázadását okozhatja, különösen Indiában, így nem vállalhatják a kockázatot.¹³

A német tervekben Oroszországgal szemben így kétségkívül fontos szerep juthatott az oszmánoknak, akik a vallási/ideológiai támogatáson túl több fronton is támadhatták az északi kolosszust, de Egyiptomot fenyegetve a brit birodalomban is komoly zavart okozhattak.

A németek valóban nagy nyomás alatt tartották az oszmán vezetést a háborúba történő mielőbbi belépés, illetve a dzsihad proklamálása ügyében. Nem véletlen, hogy erre a szultán a háborúba való belépés előtt többször is ígéretet tett német diplomaták előtt.¹⁴

A dzsihad az Oszmán Birodalom „leghosszabb évszázadában”

Az Oszmán Birodalom számára nem indult túl jól a 20. század. Az 1908-as ifjútörök forradalmat követően a Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát, Bulgária pedig deklarálta függetlenségét. 1912-ben Olaszország megszerezte magának Líbiát és a Dodekanészoszt, 1912–1913-ban pedig a Balkán-háborúk alatt veszítettek hatalmas területeket.

A birodalom néhány évtized alatt megrázó területi és demográfiai változáson ment keresztül. 1872-ben 29 millió lakosának durván egyharmada volt nem-muszlim, ám a területi veszteségek hatására a népesség 1906-ra 21 millióra, míg a nem-muszlimok aránya egynegyed részre csökkent.¹⁵ A Balkán-háborúknak meghatározó következménye lett a birodalom számára. Összes európai területének 80%-át elvesztette, köztük olyanokat is, amelyek több mint fél évezrede a birodalom bázisának számítottak. Ráadásul ezek a területek a legfejlettebb és leggazdagabb tartományok közül kerültek ki. A demográfiai következmények sem elhanyagolhatók: a háborúban elesettek mellett rengetegen menekültek el az elfoglalt területekről, akiknek az elhelyezése komoly kihívást jelentett. A háború folyamányaként 1914 januárja és júniusa között 200 ezer ortodox keresztényt űztek el Anatólia nyugati partvidékéről és Trákiából. Mindezek következtében a birodalom életében először a törökök kerültek többségbe a többi etnikummal szemben.¹⁶ A területi veszteségek és az ebből fakadó demográfiai változások miatt egyre kevésbé lettek fontosak a birodalom nem-muszlim lakosai. A vezető réteg egy markáns része ráadásul azokból a balkáni határregiókból származott, amelyek már elvesztek, és úgy hitték, a társadalom militarizálásával képesek lesznek a megfelelő pillanatban háborúba lépni a birodalom túlélése érdekében, elkerülni az újabb veszteségeket, sőt esetleg visszaszerezni az elcsatolt területeket.¹⁷

¹² McMeekin: *The Berlin–Baghdad Express*, 82.

¹³ Aksakal, Mustafa: *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*. Cambridge, 2008. 126.

¹⁴ Trumpener: *Germany and the Ottoman Empire*, 117.

¹⁵ Aksakal, Mustafa: *The Ottoman Empire*. In: Gerwarth, Robert – Manela, Erez (eds.): *Empires at War: 1911–1923*. Oxford, 2014. 21.

¹⁶ Zürcher, Erik Jan: *Turkey. A Modern History*. Third Edition. New York, 2004. 108–109.

¹⁷ Aksakal, Mustafa: *The Limits of Diplomacy: The Ottoman Empire and the First World War*. Foreign Policy Analysis, vol. 7. (2011) No. 2. 197.; Zürcher, Erik J.: *Who Were the Young Turks?* In: uó: *The Young Turk Legacy and Nation Building from the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. London, 2010. 95–109.

Alapításától a bukásáig az oszmán állam működésének ideológiai alapja az iszlám védelme és terjesztése volt. Hat évszázadon át folyamatos háborúban álltak a keresztény Nyugattal, először hódító, majd védekező félként, ami nyilvánvaló hatással volt az oszmán társadalomra és intézményeire. „Az oszmánok számára birodalmuk maga volt az iszlám.”¹⁸ Az oszmán szultánok saját küldetéstudatukat a dzsihádban találták meg: az „állam és dzsihádb fogalmilag szinte egybeolvadt”, és mintegy hatodik pillérré vált, „amely igazolta a politikai rendszert, és transzcendens tartalommal töltötte meg a birodalom fogalmát”.¹⁹ A közösséghez való tartozás tudatát erősítette, hogy az iszlám hátországa, illetve szent helyei mind valamilyen módon a birodalomhoz tartoztak. Az emberek elsőként muszlimként határozták meg magukat, törökségük csak a 19. századi nacionalizmusok hatására tudatosult.²⁰ De amíg a vallás és a dzsihádra történő felhívás mindig is az oszmán hadviselés részét alkotta, soha nem volt magának a hadviselésnek az oka.²¹

A 19. században először a szerbek ellen hirdettek dzsihádot 1809-es felkelésük idején. Legközelebb csak az 1828–1829-es orosz–török háború utolsó évében hívták dzsihádra az igazhívőket, de ez sem tudta megfordítani a háború menetét. A század legsikeresebb oszmán háborúja, az egyhónapos 1897-es görög–török háború során szintén dzsihádot hirdettek.²²

Sokkal érdekesebb azonban, hogy mikor *nem* hirdettek dzsihádot. Elmaradt a görög szabadságharc alatt egészen az oroszok fent említett beavatkozásáig, miközben már 1821-ben ezzel fenyegették az oroszokat.²³ Mehmed Ali egyiptomi kormányzó támadásakor sem merült fel, hiszen muszlimok ellen kellett harcolni. A krími háborúban az oszmánok nyugati szövetségesek segítségével tudták csak megvédeni magukat, így nyilvánvalóan nem lett volna szerencsés egy keresztények elleni vallásháború proklamálása. Nem számították azonban a szimbólumok területéről: a háborús külnadókat *iane-i dzsihadije* („dzsihádomány”) néven szedték be, amelyet egyébként nem-muszlimok is leróttak. A háború kitörését követően pedig a szultán a híres kaukázusi szabadságharcosnak, Samilnak egy fermánt küldött, amelyben szent háborúra hívta őt az iszlám védelmében, anélkül, hogy magát a dzsihádb kifejezést használta volna az iratban. Jellemzően a szíriai közbeszédben 1853-ban dzsihádként emlegették az oroszok elleni háborút.²⁴

¹⁸ Lewis, Bernard: *Islamic Revival in Turkey*. International Affairs, vol. 28. (1952) No. 1. 47.

¹⁹ Fodor Pál: *Az oszmán-török identitás változásai (14–17. század)*. In: uő: Szülejmán szultántól Jókai Mórig. Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar–török érintkezésekről. Budapest, 2014. 144. A fentieket az oszmán külügyminiszter is kifejtette az angol követnek 1821-ben, a görög szabadságharc kirobbanását követően. Idézi: Richmond, Steven: *The Voice of England in the East: Stratford Canning and Diplomacy with the Ottoman Empire*. London – New York, 2014. 144.

²⁰ Lewis: *Islamic Revival*, 47.; Fodor Pál: *A török nemzettudat kialakulása*. In: uő: Szülejmán szultántól Jókai Mórig. Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar–török érintkezésekről. Budapest, 2014. 149–155.

²¹ Aksakal, Mustafa: *The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad. Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History*. In: Hashmi, Sohail H. (ed.): *Just Wars, Holy Wars, and Jihads: Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges*. New York, 2012. 290.

²² Aksakal: *‘Holy War Made in Germany?’* 89.

²³ Richmond: *The Voice of England*, 145.

²⁴ Aksakal: *‘Holy War Made in Germany?’* 190.; Badem, Candan: *The Ottoman Crimean War (1853–1856)*. Leiden, 2010. 151., 299., 319–320. A külnadóra lásd: Turgay, A. Üner: *Iâne-i cihâdiyje: A Multi-Ethnic, Multi-Religious Contribution to Ottoman War Effort*. Studia Islamica, vol. 64. (1986) 115–124.; Landau, Jacob M.: *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization*. Oxford, 1990. 11.

Az 1877–1878-as háború idején a kényes nagyhatalmi helyzetnek köszönhetően ismét elnapolták a dzsihad meghirdetését, a belföldi propagandában azonban kiemelten használták a fogalmat. Abdülhamid szultán magát gázinak, hitharcosnak deklarálta, a Topkapi Szerájból pedig még a Próféta zászlaját is előhozták. Az óriási lelkesedésnek köszönhetően biztosítani tudták a megfelelő katonai létszámot, a személyes felajánlások pedig megkönnyítették a háború finanszírozását.²⁵

Nem proklamálták a dzsihadot az 1911–1912-es olasz–török, illetve a Balkán-háborúkban sem, pedig az utóbbiban a keresztény ellenfelek szent háborút hirdettek az Oszmán Birodalom ellen.²⁶ Az olasz–török háború során az olaszok igyekeztek felhasználni az arab nacionalizmust az oszmánok ellen, így a dzsihad hivatalos szintre emelése nem lett volna túl hatásos. Ugyanakkor a későbbi első világháborús államférfiak közül többen is úgy vélték, hogy a vallási fanatizmust fel lehet használni a nyugati államok ellen, ráadásul egy vallási színezetű háború erősítheti a törökök és arabok közötti köteléket.²⁷ Végül 1919 májusában Musztafa Kemál ellenállási mozgalmában található vallási vezetők is dzsihadot hirdettek a görög seregek, illetve az isztambuli kormány ellen, amire természetesen semmiféle vallásjogi alapjuk sem volt.²⁸

A dzsihadval való fenyegetés lehetősége mindig fennállt a háborúk során, és ahogy ma is láthatjuk, ez sokszor hatásosabb, mint ténylegesen kihirdetni azt. A dzsihad végérvényesen a háborús retorika, illetve propaganda szerves részévé vált. A dzsihad kihirdetése a 19. században sem volt idegen a Portától, de mindig gondosan mérlegelte annak előnyeit és hátrányait. Amíg nem kívánt a birodalom az „európai koncert” tagja lenni, gondolkodás nélkül meghirdették. Az európai nagyhatalmak beavatkozása azonban óvatossá tette a döntéshozókat. Az adott politikai viszonyok között nem akarták elidegeníteni, elfordítani vélt vagy valós keresztény támogatóikat, szövetségeseiket. A soknemzetiségű birodalomban is veszélyeket hordozhatott magában a hitetlenek ellen hirdetett háború, hiszen a kapitulációs rendszer,²⁹ a birodalom területeire sóvárgó szomszédos európai államok vagy az önállóságra vágyó, a Portával valamilyen függő viszonyban lévő államok megannyi kihívást jelentettek. A keresztényeket ért bármely incidens azonnali fellépést és beavatkozást eredményezett az európai diplomaták részéről, és óriási felháborodást keltett az európai közvéleményben. Edith Durham aforizmaszerű mondása szerint: „ha egy mozlím mozlímot öl, az nem számít. Ha keresztény mozlímot öl, az jogos cselekedet; ha keresztény keresztényt öl, az téves helyzetmegítélés, amelyről jobb nem is beszélni, ám ha egy mozlím egy kereszténnyel végez, az már szörnyűség a javából.”³⁰ A dzsihad magában hordozta a nem-muszlim alattvalók elidegenítésének a veszélyét is. Aksakal találó megjegyzése szerint „az iszlám le-

²⁵ Shaw, Stanford J. – Shaw, Ezel Kurat: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey II., Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. New York, 1988. 183.

²⁶ Hanioglu, M. Şükrü: *Ottoman Jihad or Jihads: The Ottoman Shi‘i Jihad, the Successful One*. In: *Jihad and Islam in World War I*, 118.; Aksakal: *The Ottoman Empire*, 22.

²⁷ Aksakal: *‘Holy War Made in Germany?’* 189.; Rogan, Eugene: *The Fall of the Ottomans*. New York, 2015. 48.

²⁸ Aksakal: *‘Holy War Made in Germany?’* 189.

²⁹ A kapitulációkra lásd: İnalcık, Halil: *İmtiyâzât [The Ottoman Empire]*. In: *The Encyclopaedia of Islam*². Leiden, 1986. Vol. III. 1179–1189.; Feroz, Ahmad: *Ottoman Perceptions of the Capitulations 1800–1914*. *Journal of Islamic Studies*, vol. 11. (2000) No. 1. 1–20.

³⁰ Idézi: Mazower, Mark: *A Balkán*. Budapest, 2004. 33. (Ford. Komáromy Rudolf.)

het a kard, amely egyesíti a muszlim oszmánokat a Balkántól Arábiáig, de ugyanakkor az oszmán testbe belevágva levágja a keresztényeket és zsidókat”.³¹

A hadsereg 19. század elején megindult modernizációja egyáltalán nem jelentette a szekularizációját is, a korszakban az iszlám vallás és retorika így végig jellemző és meghatározó maradt a katonaság soraiban. Bár elvben a sorozás mindenkire vonatkozott, a rendszer maga rendkívül diszkriminatív volt, és elsősorban a megbízhatónak tekintett muszlimokra épített. Hosszú évtizedekig valójában alig soroztak nem-muszlimokat a hadseregbe, amelynek túlnyomó részét a 19. században már anatóliai muszlimok (törökök, lázok, kurdok, cserkeszek) adták. A zömében írástudatlan, műveletlen, rurális térségekből érkező katonák háttere miatt az iszlám szimbólumok és retorika fontos motivációs bázist jelentettek. A hazafias jelszavak is csak akkor működtek jól, ha vallási köntösbe voltak burkolva. Ráadásul az iszlám alkalmasabb volt a nem-török muszlim népek, mint a kurdok, cserkeszek vagy lázok mobilizálására is. A mozgósításon túl ugyanakkor talán még több energia kellett a morál fenntartásához és a szökések megakadályozásához. Nem véletlen, hogy a világháború során rengeteg kiadvány és brosúra jelent meg, amelyben azt fejtegették, hogy a katonai szolgálat vallási kötelesség, s hogy miért kell egy jó muszlimnak egyben jó katonának is lennie. De beleszótták azt is, hogy aki elárulja a hazát, elárulja a hitét is. Bár 1909 óta, majd 1914-ben is jelentős számú nem-muszlimot soroztak be, elsősorban fegyvertelen munkaszőlőjébe kerültek, mivel – különösen a Balkán-háborúkat követően – megbízhatatlannak tartották őket, elsősorban fegyvertelen munkaszőlőjébe kerültek. Az 1914. augusztus 3-án kiadott hadügyminiszteri rendelet egyenesen arra adott utasítást, hogy a munkaszőlőjébe kerülőket, amennyire lehetséges, nem-muszlimokkal kell feltölteni. Enver pasa hadügyminiszter a mozgósítások kapcsán pedig arról számolt be a németeknek, hogy a megbízhatatlanokat – vagyis az örményeket, görögöket – munkaszőlőjébe szervezik.³²

A fenti okok miatt előre megjósolható, sőt várható volt, hogy bevetik politikai eszköztáruk egyik markáns elemét, a dzsihádot. Az oszmán kormányzatnak praktikus céljai voltak: saját muszlimjai összefogását és lojalitásuk megerősítését remélte az aktustól. Ugyanakkor a cél nem csak a szűkebb értelemben vett törökség mozgósítása volt, hanem az egyre növekvő francia és angol befolyás alatt álló, arablakta területeké, ahol féltő volt az antant hatalmakkal való együttműködésük, esetleges elszakadásuk.

Attól kezdve, hogy az oszmánok a háború útjára léptek, logikus lépés volt a muszlim népesség mobilizálása érdekében a dzsihád meghirdetése. A háború kezdetben egyáltalán nem volt népszerű a birodalomban, még kormánykörökben sem. A dzsihád viszont lehetővé tette, hogy a muszlimok között ezzel népszerűsítsék, elfogadottá tegyék az eseményt, és fokozzák a lelkesedést. Fontos szempont volt az arab harci szellem felélesztése, mivel ők potenciális emberforrást jelentettek a hadsereg számára.³³ Mesut Uyar eseti vizsgálata szerint az oszmán hadsereg arab származású tisztjeinek több mint kétharmada áldozta életét a szultánért, vagy csupán a háború végén mondott le rangjáról, de számottevő volt azoknak az aránya is, akik végigharcolták a török függetlenségi háborút, majd tovább szolgáltak a

³¹ Aksakal: *The Trained Triumphant Soldiers*, 292.; Aksakal: *'Holy War Made in Germany'?* 191.

³² Aksakal: *'Holy War Made in Germany'?* 187–188.; Beşikçi, Mehmet: *Domestic Aspects of Ottoman Jihad: The Role of Religious Motifs and Religious Agents in the Mobilization of the Ottoman Army*. In: *Jihad and Islam in World War I*, 95–104.; uő: *Mobilizing military labor in the age of total war. Ottoman conscription before and during the Great War*. In: Zürcher, Erik-Jan (ed.): *Fighting for a Living. A Comparative History of Military Labour 1500–2000*. Amsterdam, 2013. 551–579.; Aksakal: *The Ottoman Road to War*, 168.

³³ Casewit: *Background to the Holy War*, 229.

köztársasági hadseregben. A legendákkal ellentétben viszont elenyésző volt a dezertálók száma: a vizsgált 170 tiszt közül csupán három.³⁴ A dzsihád eszméjével és az iszlám retorikával jól lehetett igazolni a katonai szolgálat és a sorozások szükségességét is.³⁵

Két fontos hátránnyal azonban mindenképpen számolnia kellett az oszmán vezetésnek. A dzsihád elidegenítheti az európai keresztény államokat, amelyek a háború során fel is használták a kérdést propagandájukban. A vallásos jelképek és retorika használata, a kereszties, illetve a szent háború hirdetése ugyanakkor a keresztény hadviselő államoktól sem volt idegen az egymás elleni küzdelemben, sőt a háború folyamán egyre fontosabb szerepet bírt. London anglikán érseke, Arthur F. Winnington-Ingram 1915-ben egy újságban azt nyilatkozta, hogy az egyház kötelessége „a nemzet mozgósítása a szent háború érdekében”. Egy miséjén pedig a németek gyilkolására buzdította a katonákat.³⁶ A másik fontos szempont az Oszmán Birodalom többnyelvű, többnemzetiségű és többvallású jellege volt. Egy vallási töltetű háború növelhette a muszlim–nem-muszlim ellentéteket, saját állampolgára is elidegeníthette, és megerősíthette a kisebbségek szeparatista törekvéseit.

Az oszmán vezetés túltette magát e két tényezőn. A századelő eseményeiből levonták a keserű következtetést, miszerint hagyományos nyugati szövetségeseikre nem támaszkodhatnak. Emiatt egyrészt új szövetségest kellett keresniük, másrészt új hatalmi-ideológiai struktúrát kellett kialakítaniuk. A háborúban lehetőséget láttak arra, hogy visszaszerezzék teljes szuverenitásukat, megszabaduljanak a nyugati gazdasági-politikai függésből és a külföldiek törvényi kivételezésétől, a kapitulációktól. Úgy gondolták, hogy az európai államrendszerbe vezető út a német szövetséggel valósulhat meg, amelynek az az ára, hogy a többi európai nagyhatalommal szemben háborúra kell lépni.³⁷

A demográfiai változások csökkentették a nem-muszlimokkal szembeni óvatosságot, ráadásul az ifjú török vezetés már csalódott a birodalom nemzetiségeiben. A Balkán-háborúkat követően élesen felrötták ortodox lakosaiknak, hogy nem harcoltak fegyverrel az oszmánok oldalán, és anyagilag sem segítették a katonai erőfeszítéseket. Azt a végzetes következtetést vonták le, hogy a birodalom keresztény lakosaira nem számíthatnak többé.³⁸

A németek illuzórikus terveivel szemben az oszmán vezetésnek több kézzelfogható indoka volt a dzsihád kihirdetésére: a birodalom megbízhatatlan muszlim elemeinek lázadását meggátló stratégiai eszközként tekintettek rá, amely felrázza az arábiai muszlim népeséget az antant befolyása ellen, és megelőzi a helyi vezetők átállását. Nagyobb támogatást reméltek a kurdok lakta területeken is, amelyek az oroszok egyik célpontjává váltak, illetve profitálni kívántak a dzsihád által kiváltott mozgalmakból Iránban és Azerbajdzsánban. Összegezve: a dzsihádot saját birodalmuk védelmében vetették be. Az oszmánok és a németek – bár eltérő okok és célok folytán – fontos eszköznek tartották a dzsihádot, így az semmiképp sem tekinthető pusztán német „terméknek”.³⁹

³⁴ Uyar, Mesut: *Ottoman Arab Officers between Nationalism and Loyalty during the First World War*. War In History, vol. 20. (2013) No. 4. 537–538.

³⁵ Beşikçi: *Domestic Aspects of Ottoman Jihad*, 95.

³⁶ Jenkins, Philip: *The Great and Holy War: How World War I Became a Religious Crusade*. San Francisco, 2014. 59–60.

³⁷ Aksakal: *The Trained Triumphant Soldiers*, 300.

³⁸ Aksakal: *The Ottoman Empire*, 21.

³⁹ Aksakal: *'Holy War Made in Germany'?* 186.; Hanioğlu: *Ottoman Jihad or Jihads*, 118–119.; Aksakal: *The Ottoman Empire*, 25.; Casewit: *Background to the Holy War*, 228., 230. Az oszmánok tisztában voltak azzal is, hogy Arábiában minimális hatása lehet a proklamációnak, ellenben Irakban komolyabb következményei lettek. Lásd: Hanioğlu: *Ottoman Jihad or Jihads*, 119–128.

Valójában komoly, az antant hatalmak hátországában zavart keltő következménye nem lett a dzsihad meghirdetésének: néhány elszigetelt esettől eltekintve nem mobilizálta a gyarmati muszlim lakosságot, és nem történtek tömeges dezertálások sem. Koncepcionális tévedés volt az iszlám világ egységébe vetett hit, így hiába várták a németek, hogy adott esetben az akár több ezer kilométerre székelő kalifa szavára a gyarmati lakosság lerázza igáit. A muszlimok kétségkívül szimpatizáltak az oszmánokkal a világháború során, de minden muszlim nacionalista számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy legfőbb érdekük az, hogy minden nagyhatalomtól, így az oszmánoktól is függetlenek legyenek. A muszlimok többsége sem az Oszmán Birodalomban, sem pedig azon kívül nem érezte igazán magáénak ezt a háborút. Félték a háborús veszteségektől és károktól, így jobbnak látták kimaradni belőle. A muszlimok valójában sokkal gyakorlatiasabban viselkedtek, mint azt az európaiak gondolták. Az Oszmán Birodalomban kezdetben az ifjútörök politika és a háború ellenzőit is lelkesítette a dzsihad eszméje, német diplomáciai jelentések szerint azonban vidéken a török muszlimok közönyösek maradtak. Nem elhanyagolható szempont, hogy az ifjútörökök 1914-re lényegében névlegessé tették a szultán-kalifa személyét, így spirituális tekintélye is nyilvánvalóan megcsappant, vallási legitimációja és szupremáciája megkérdőjeleződött. A dzsihad az I. világháborúban nem tudott túllépni a propaganda hangzatos jelszavain.⁴⁰ Talán nagyobb lelkesedést és hatást váltott volna ki, ha az oszmánok nem szenvednek hamar komoly katonai kudarokat és kényszerülnek folyamatos védekezésre.

A kizárólag német rábeszélésre, presszióra kihirdetett dzsihad elmélete teljesen figyelmen hagyta az Oszmán Birodalom történelmét, hagyományát, belső fejlődését, hatalmi struktúráját, politikai eszköztárát, érdekeit, szuverenitását, valamint politikai vezetőinek önállóságát.

A dzsihad kihirdetése a Monarchiában és Magyarországon

A magyar sajtó kezdetben egyszerűen csak török–orosz(–angol) háborúnak vagy Törökország háborújának nevezte a háború új frontját.⁴¹ A hazai lapok konstantinápolyi sajtóhíresztelések alapján már sejtették, hogy a „szent háború” kihirdetése közeleg, a *sejhüliszlám* rendeletéhez hasonlóan, amely megtiltotta a muszlimoknak, hogy antant országok seregeiben szolgálatot teljesítsenek.⁴² A november 15-i lapok tudósítottak először a szent háború kihirdetéséről, majd másnap közölték a fetva magyar fordítását.⁴³ Ettől kezdve, de még közel sem panelszerűen a lapok gyakran az „iszlám háborújáról” vagy szent háborúról beszéltek az Oszmán Birodalom harcaival kapcsolatban.

A Monarchia vezetése óvatosan állt a dzsihad kérdéséhez. Félő volt, hogy a Líbiában élő muszlimok is fellázadnak a fetva hatására, ami az antant hatalmak oldalára sodorhatta volna a névleg szövetséges Olaszországot, ez pedig a közös határ miatt súlyosan érintette volna a Monarchia háborús erőfeszítéseit. Az oszmánok maguk is igyekeztek 1914 decemberében tudatni a líbiai arab vezetőkkel, hogy az akkor még hivatalosan a központi hatalmakhoz tartozó Olaszországra nem vonatkozik a fetva, ráadásul a még két éve velük szemben háborút vívó ország az „Oszmán Birodalom barátja”.⁴⁴ De a Monarchia diplomatáinak morális

⁴⁰ Jung: *The ‘Ottoman–German Jihad’*, 251.; Lüdke: *(Not) Using Political Islam*, 79–82.; Casewit: *Background to the Holy War*, 230.

⁴¹ Lásd például: Budapesti Hírlap, 34. évf. 272. sz. 1. 1914. október 31. és a következő napok.

⁴² Budapesti Hírlap, 34. évf. 283. sz. 5. 1914. november 11.

⁴³ Budapesti Hírlap, 34. évf. 287. sz. 7. 1914. november 15. és Budapesti Hírlap, 34. évf. 288. sz. 3. 1914. november 16.

⁴⁴ Landau: *The Politics of Pan-Islam*, 101–102. Az üzenetet a helyi dzsámikban is kiplakátolták.

fenntartásaik is voltak a dzsihaddal szemben, minden bizonnyal a nem mindig baráti történelmi múlt miatt. Pallavicini János örgróf, konstantinápolyi nagykövet (1906–1918) azzal intette óvatosságra Bécsot, hogy amíg ma a dzsihad az angolok, franciák és oroszok ellen irányul, holnap már az osztrákok, magyarok és németek ellen is fordulhat. Így a Monarchia diplomatái a német dzsihad-törekvések ellen dolgoztak Konstantinápolyban.⁴⁵

Ausztria–Magyarország ugyanakkor maga is rendelkezett muszlim népességgel. Bár az 1910-es népszámlálás szerint Boszniában a számuk alig haladta meg a 612 ezer főt, vagyis Bosznia-Hercegovina népességének egyharmadát tették ki,⁴⁶ a Monarchia stabilitása, a hátszág biztosítása és a bosnyák ezredek komoly harcértéke miatt ugyanakkor fontos volt a támogatásuk.⁴⁷ Ezért is aggódtak a muszlim bosnyákok túlzott lelkesedése miatt, akik önkéntesként a félholdas zászló alatt akartak harcolni, míg a Monarchia természetesen saját seregében akarta őket látni.⁴⁸ Oskar Potierek tábornagy, Bosznia-Hercegovina katonai kormányzója és egyben a balkáni erők főparancsnoka már 1914. november 15-én azt javasolta, hogy gyorsan kérjenek fetvát külön a bosnyákok részére a *sejhülszlámtól* a *reiszi-ül-ulemának*, a bosnyák vallási vezetőnek, és hirdessék ki az összes dzsámiban, felhívva arra a muszlimok figyelmét, hogy vallási kötelességük a kalifa ellenségei ellen harcolni, katonai szolgálatukat azonban a cs. és kir. hadsereg soraiban töltsék le. Pallavicini ellenezte ezt, mivel szerinte ez egyenértékű lenne a *sejhülszlám* bosnyákok feletti hatalmának elismerésével, és ezt később akár a Monarchia ellen is fel lehet használni. Potierek – elfogadva az érvelést – elállt a külön fetva kéréséről, de megegyezett a *reiszi-ül-ulemával*, hogy a muftik felvilágosítják a muszlimokat, hogyan kell viselkedniük ebben a helyzetben, természetesen a Monarchia érdekeinek megfelelően. Figyelmeztetett azonban arra, hogy most a hadsereg szükségletei előrébb valók a politikai megfontolásoknál, és szükség van az önkéntesekre.⁴⁹

A konstantinápolyi *sejhülszlám* azonban 1914. november 26-án kérés nélkül levelet írt a bosnyák *reiszi-ül-ulemának*, amelyben a fetva politikai hátterét elemezte, majd dzsihadra szólított fel Oroszország, Anglia és Franciaország ellen. Hangsúlyozta, hogy most minden muszlim a Monarchia és Németország oldalán áll és értük harcol. Kiemelte azt is, hogy azokban az országokban, amelyek a háborún kívül maradnak, illetve jól bánnak a muszlimokkal, békében és barátságban kell élni. A levélírást az adott felhatalmazást, hogy a muszlim bosnyákok törvényesen kérhettek véleményt tőle vallási, valamint a sariához kapcsolódó kérdésekben.⁵⁰ December 3-án Bosznia-Hercegovina tartományi kormányzata a

⁴⁵ McMeekin: *The Berlin–Baghdad Express*, 118., 125.; Aksakal: *The Ottoman Road to War*, 174.

⁴⁶ *Bosznia és Hercegovina 1910. évi október hó 10-i népszámlálása*. Sarajevo, 1912. XXXVIII. Bár tényleges számuk némileg nőtt, a népességen belüli arányszámuk folyamatosan csökkent a kivándorlás miatt. Lásd: uo. XXXIX–XL. Összehasonlításképp: Magyarország népessége Horvátországgal és Szlavóniával együtt 20,6 millió volt, míg a Monarchia össznépessége 50,3 millió fő. Lásd: Mike Gyula: *A Magyarbirodalom és a mai Magyarország vérvetése a világháborúban*. Magyar Statisztikai Szemle, 5. évf. (1927) 7. sz. 626.

⁴⁷ A bosnyákok birodalmi kötődésének erősítését célozta az is, hogy Ausztria az 1912. évi LXVI. törvénnyel elismerte a *hanafita* rítusú iszlám vallást. Az I. világháború folyamán Magyarország is elismerte az iszlám vallást, amely azonban inkább az oszmán-török szövetségesnek tett gesztus volt. Lásd: Szalai Miklós: *Az 1916. évi VII. törvénycikk – Az iszlám vallás legalizálása Magyarországon*, *Történelmi Szemle*, 52. évf. (2010) 4. sz. 619–627.

⁴⁸ Gardos, Harald: *Ballhausplatz und Hohe Pforte im Kriegsjahr 1915. Einige Aspekte ihrer Beziehungen*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Bd. 23. (1970) 262.

⁴⁹ Gardos: *Ballhausplatz und Hohe Pforte*, 263.

⁵⁰ Šuško, Dževada: *Bosniaks & Loyalty: Responses to the Conscription Law in Bosnia and Herzegovina 1881/82*. *Hungarian Historical Review*, vol. 3. (2014) No. 3. 554.

reis-zül-ulem-től kapott egy feljegyzést arról, hogy előző napon megkapta a *sejhüliszlám* fetváját a dzsihadról. A kormányzat megállapította, hogy semmilyen kifogása nincs a fetva ünnepélyes kihirdetése ellen, amivel a külügyminiszter is egyetértett.⁵¹ Ezt követően a dzsihadról szóló fetvát 1914. december 11-én a pénteki imát követően mintegy háromezer bosnyák előtt olvasták fel török és bosnyák nyelven Szarajevóban.⁵² Potierek pedig gyorsan megszervezte, hogy a tartományi dzsámikban is kihirdessék.⁵³

Az osztrák–magyar hadügyminisztériumban csak 1915. február 19-én rendelkeztek arról, hogy a proklamáció német fordítását meg kell küldeni az összes hadsereg-parancsnokságra és a balkáni haderőkhöz.⁵⁴ Ezt követően került sor a Boszniától távol szolgáló bosnyák egységek előtt a fetva kihirdetésére. 1915. március 7-én a budapesti Falk Miksa utcai Károly főherceg laktanyában hirdették ki a dzsihadot ezerszáz bosnyák katonára előtt. Először Schadek ezredes méltatta az ünnepély jelentőségét, majd Abdul Latif imám az erre az alkalomra emelt félholdas, zöld zászlóval díszített tribünről olvasta fel a fetvát. A tudósítás szerint a „felolvasás befejeztével a katonák szertartásszerűen mellükhöz emelték kezüket és hangosan, áhítattal ismételték: Amin, amin!” Abdul Latif végül nemcsak a szultánt, hanem az osztrák és a német császárt is éltette. Latifot Mulo Ibruljevic, a bosznia-hercegovinai 1. gyalogezred muszlim századosa követte, aki – mivel a bosnyák katonák csak igen kis százaléka tudott törökül – lefordította a szöveget horvát nyelvre. Beszéde végén a katonák lelkesen zsviőztak (éljeneztek). A kihirdetésen részt vett a Turáni Társaság képviseletében Paikert Alajos ügyvezető alelnök és Metzger Nándor titkár is.⁵⁵

Két nappal később, 1915. március 9-én a Piliscsabán állomásozó muszlim katonák előtt is kihirdették a dzsihadot a fentiekhez hasonló koreográfiával. A félholdas zöld zászlóval díszített emelvényről ismét Abdul Latif olvasta fel a fetvát, majd Ibruljevic százados horvát-ra fordította azt, és beszédet is tartott. A katonák zsviőztak, végül Rath ezredes és Jellic százados vendégül látta Abdul Latifot és a Turáni Társaság képviseletében megjelent Takács Zoltánt és Metzger.⁵⁶ Az eseményről az osztrák lapok is részletesen beszámoltak.

A bécsi Rudolf-kaszárnyában 600 muszlim bosnyák előtt hirdette ki a pénteki ima alkalmával Husein Durić efendi imám a dzsihadról szóló fetvát, hangsúlyozva, hogy egyetlen muszlim sem maradhat ki a harcból.⁵⁷

Nehéz megállapítani, hogy a dzsihad meghirdetése mennyire befolyásolta a bosnyákok harci szellemét, mindenesetre tény, hogy csapataik hat évvel az annexió után a Monarchia majdnem minden frontján megfordultak, és rengetegen haltak közülük hősi halált. A Bosz-

⁵¹ Bihl, Wolfdieter: *Die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und dem Osmanischen Reich im Ersten Weltkrieg*. Österreichische Osthefte, Bd. 24. (1982) Nr. 1. 38.

⁵² Karčić, Fikret: *Džihad fetva u Bosni i Hercegovini*. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, vol. 55. (2012) 311.; Budapesti Hírlap, 34. évf. 315. sz. 6. 1914. december 13.; Pesti Hírlap, 38. évf. 317. sz. 6. 1914. december 15.

⁵³ Rauchensteiner, Manfred: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918*. Wien–Köln–Weimar, 2014. 273.; Das interessante Blatt, Jahrg. 34. (1915) Nr. 11. 5. 18. März 1915.

⁵⁴ Österreichischen Staatsarchiv, Kriegsarchiv, KM Abt. 9 11-9/1915. Itt mondok köszönetet az iratmásolatért dr. Számvéber Norbertnek.

⁵⁵ Pesti Napló, 66. évf. 68. sz. 7. 1915. március 9. Abdul Latif (1886–1946) oszmán-török imám. 1909-ben a magyar kormány felkérésére érkezett Magyarországra, és haláláig itt tevékenykedett. A magyarországi muszlimok egyik vallási vezetője, a budapesti Pázmány Péter Egyetem török lektora.

⁵⁶ Pesti Napló, 66. évf. 70. sz. 12. 1915. március 11.

⁵⁷ Šuško: *Bosniaks & Loyalty*, 554.

nia-Hercegovina területéről bevonult katonák közül 43 425 fő halt meg, vagyis a bevonultak húsz százaléka.⁵⁸

Pallavicini javaslatára a Monarchiában a dzsihadot megpróbálták felhasználni a muszlim orosz hadifoglyok közötti toborzásra is. A hadügyminisztérium 1915. február 8-i átirata támogatta az ötletet, és egyben utasította a táborparancsnokokat, hogy készítsenek statisztikákat a táboraikban lévő muszlim foglyok nemzetiségéről. Az iratban közölték, hogy a Hadügyminisztérium 1914. december elején jelentést kért az 1. pozsonyi katonai parancsnokság körletében található muszlim orosz hadifoglyok hangulatáról. A jelentés szerint itt a „szent háború” meghirdetése egyáltalán nem váltott ki érdeklődést, de más hadifoglytáborokból kapott jelentések szerint muszlim hadifoglyok közül több százan Törökországba akartak utazni, hogy Oroszország ellen harcolhassanak.⁵⁹ Abdul Latif imám önként ajánlkozott, hogy „szívesen ellátogatna a magyarországi foglytáborokba, hogy az ott őrzött muzulmán vallású tatár, cserkesz és türkmén foglyokat maga mögé gyűjtve, tudomásukra hozza a szultán kalifa által Oroszország ellen kihirdetett szent háborút, a dsihadot, de egyzersmind fölvilágosítsa s kitanítsa a muzulmán vallású foglyokat a szent háború jelentőségéről, hogy az ekként kitanítottak azután szabadon bocsátván Konstantinápolyon keresztül szülőföldjükre, a Kaukázusba és Krímbe küldessenek, hogy ott földieiknek a szent háború kihirdetését tudomásukra hozzák, a szent kötelességek teljesítésére bírják, amelyet a dsihad minden igazhívó muzulmánának előír”. Az ügyben maga Tisza István miniszterelnök írt Burián István közös külügyminiszterhez támogató levelet 1915. április 27-én. Abdul Latif végül Tisza 1915. július 28-án kelt utasítása szerint a közös Külügyminisztérium hozzájárulásával és a Hadügyminisztérium engedélyével végzett propagandatevékenységet a muszlim orosz foglyok között. A Monarchiában két hadifoglytábort is felállítottak kifejezetten muszlimok számára az esztergomi Kenyérmezőn és a csehországi Eger városa közelében, ahol felvilágosították őket arról, hogy „a szultán ellenségeinek táborában küzdöttek, saját népük, fajuk elnyomóinak szolgálatában kockáztatták életüket. Holott nekik érzelemben és cselekedetben a középponti hatalmakhoz Ausztria és Magyarországhoz és Németországhoz kell húzniok és kalifájukkal kell tartaniok.” Latif egri látogatásáról a sajtó is tudósított; eszerint az imám az erkölcsi prédikációk mellett felolvasta a dzsihadról szóló fetvát is.⁶⁰

A pontos számok egyelőre nem ismertek, de számos muszlim hadifoglyot sikerült átállítani a központi hatalmak oldalára, akik aztán elsősorban az Oszmán Birodalomba utaztak harcolni.⁶¹

Fontos hangsúlyozni, hogy a Monarchia – szemben a németekkel – nem folytatott dzsihad-propagandát a határain kívül. A magyarországi, illetve a Monarchiában kihirdetett dzsihad elsősorban a bosznia-hercegovinai muszlim lakosság, illetve az ún. bosnyák ezredek megnyerését célozta. Ha a bosnyákok világháború alatti lojalitását és elesett hőseik számát tekintjük, akkor mindenképpen sikeresnek mondhatjuk az akciót, de a Monarchiáért hozott áldozataikban nem lehet kizárólag a dzsihad eszméjét keresni.

⁵⁸ Šuško: *Bosniaks & Loyalty*, 555.; Mike: *A Magyarbirodalom*, 627.

⁵⁹ Józsa Antal – Vajda Alajos: *Dokumentumok az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús hadifogly politikájának kialakulásáról (1914–1916)*. Hadtörténelmi Közlemények, 18. évf. (1971) 4. sz. 748.

⁶⁰ Mosony Lipót: *Mohamedán hadifoglyaink*. Budapesti Hírlap, 35. évf. 265. sz. 8. 1915. szeptember 23.

⁶¹ Józsa–Vajda: *Dokumentumok*, 749. Németországban is két külön hadifoglytábort állítottak fel a muszlimok számára, ahol komoly ideológiai propagandát folytattak a német hatóságok az átállítás érdekében. Lásd: Hagen: *German Heralds of Holy War*, 151.

GYÖRGY CSORBA

The Declaration of Jihad in the Monarchy during World War I

In the first part of the paper, the author describes the historical background to the jihad declared by the Ottoman Empire against the Entente powers during World War I. It refutes the view, which originated at the time of the war and has been widely popular ever since, that the declaration of jihad was a German “political product” and was a result of political pressure from the Germans. Putting it into a wide historical-political-social context, he makes an attempt to prove that jihad was part of the traditional means of the Ottoman Empire, which, throughout its long history, decided to declare it from time to time after thorough consideration.

In the second part of the paper, the author describes the process and the reasons of declaring jihad in the Austro-Hungarian Monarchy and in Hungary. It was for historical and geopolitical reasons that the leaders of the Dual Monarchy were not happy about the declaration of jihad by Constantinople, but the Monarchy, as opposed to Germany, had a considerable Muslim population. They decided to announce the fatwa calling for jihad in Bosnia in December 1914 to ensure the stability of the Monarchy and the hinterland as well as because the so called Bosnian regiments, comprising mostly Muslim personnel, had significant military value. Then the fatwa was proclaimed before the Bosnian regiments stationed elsewhere at various places, including Hungary, in March 1915.

Just like in Germany, the jihad was used by the Monarchy as well to recruit volunteers against the Triple Entente among Muslim Russian prisoners of war.

It must be noted that the Dual Monarchy – as opposed to the Germans – did not spread jihad propaganda outside its borders.